

Anmeldelser

Hans Schultz Hansen, Lars N. Henningsen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.): Sønderjyllands Historie 1. Indtil 1815. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2008. 518 s., ill. 498,00 kr.

I 1754 bemærkede præsten i Ensted, at begrebet Sønderjylland "er gået af mode". Det var nu ikke helt rigtigt og kom ikke til at holde stik; i hvert fald ikke de følgende godt 200 år. At udsagnet i dag måske ville have sin berettigelse er en anden sag, men historieskrivningen om landsdelen lever i bedste velgående. *Sønderjyllands Historie 1* er et fornemt vidensbyrd herpå. Med den generelle samfundsudvikling og strukturreformer som vel på nær Haderslev Stift nærmest har udslettet Sønderjylland som administrativt begreb, kunne man fristes til at fremsætte det spørgsmål, om vi med dette bind og det efterfølgende bind om tiden efter 1815 har fået den sidste store Sønderjyllands historie? Hvis det skulle blive tilfældet, er der med dette værk blevet sat et flot og værdigt punktum for Sønderjyllands tidlige historie. Værket indledes med at definere Sønderjylland som området mellem Kongeåen i nord og Ejderen i syd. Begivenhedernes gang ses ud fra dette område med de nødvendige udblik til det tyske hertugdømme Holsten i syd og Danmark mod nord. Hvis man af den grund vil påstå, at værket lægger op til en fælles Slesvigsk selvforståelse, er det måske nok korrekt. Mere korrekt er det at hævde, at Slesvig og dermed også den nordlige del, som blev indlemmet i Danmark i 1920, med værket har fået sin selvstændige og legitime historiske placering tilbage. Hvis områdets historie kun bliver anskuet som et omstridt landområde mellem tysk og dansk, går ikke blot de historiske nuancer tabt, hele perspektivet bliver i flere perioder skævt.

Værket består af fire hovedafsnit. Den forhistoriske tid indtil 700 tager Orla Madsen, direktør for Museum Sønderjylland, sig af. Bjørn Poulsen, professor ved Aarhus Universitet, skriver om hertugdømmets dannelse 700-1544, en dannelse der er fyldt af krige og kongemord. Carsten Porskrog Rasmussen, lektor ved samme universitet, skriver om den kaotiske periode 1544-1720 og har givet afsnittet overskriften "Ét hertugdømme – mange herrer." Lars N. Henningsen, afdelingsleder ved Studiefdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, slutter bind 1 af med Sles-

vigs guldalder under titlen "Mønsterregion i det danske monarki 1721-1814." Der er tale om lærde herrer, hvis store viden og egne bidrag til forskningen i den sønderjyske historie formidles på bedste måde.

Orla Madsen dækker kronologisk den længste periode, men afsnittet er med sine blot 28 sider suverænt det korteste hovedafsnit. På de få sider lykkes det at give en ajourført oversigt over den forhistoriske tid i Sønderjylland. På de få sider får man som læser en følelse af at få formidlet, hvor langt den arkæologiske forskning er nået. På en afbalanceret måde hører vi om de forskellige teorier, der er blevet knyttet til de arkæologiske udgravninger. Formidlingen følger ofte det mønster, at der først gives en redegørelse for, hvad udgravningerne har vist, derefter de usikre, men for de fleste læsere mere spændende udlægninger af, hvad der heraf kan udledes om socialstruktur, krige, m.m. Der er tale om kvalificerede gætterier, hvilket ikke skal forstås nedladende.

De skillelinier, som opridses i den præhistoriske periode, er ikke specielt knyttet til det sønderjyske område, men det bliver de derimod i den periode, som Bjørn Poulsen tager under kyndig behandling. Han tager udgangspunkt i Danevirke. Funktionen var klar, anlægget skulle markere det spirende danske riges sydgrænse. Bjørn Poulsen slår dog fast, at grænsen ikke var en lukket mur, "men en porøs flade, der ofte blev gennembrudt af udveksling af personer og ideer". Hertil må tilføjes varer, hvilket redegørelsen for de arkæologiske fund ved Hedeby dokumenterer. Byen var placeret syd for de ældste volde i Danevirkeanlægget, og Bjørn Poulsen benævner den en slags friby, hvor folkeslag kunne mødes på relativ neutral grund, omend under den danske konges eller hans "greves" beskyttelse. Måske spændes buen lovlig hårdt i forhold til, hvad kilderne faktisk kan udsige, men Bjørn Poulsen gør historien levende og nærværende. Som man bevæger sig kronologisk fremad i værket, bliver det kildemæssige fundament mere solidt. Med Sven Aggesens og Saxos historieskrivning er det vanskeligt at afvise, at der var personer, der følte sig som danske og tildels så sig i modsætning til den sydlige nabo. Fra Ryd kloster ved Flensborg Fjord lyder det i slutningen af 1200-tallet, at "ty-skere aldrig eller sjældent har vundet eller kunnet fejre triumfer undtagen ved svig og bedrag som er deres natur". Desto mere paradoksalt er det, at net-

op fra 1200-tallet var der flere begivenheder, der gjorde skellet mellem dansk og tysk mindre klart i grænselandet. De sønderjyske hertuger var godt nok af dansk kongeæt, men også af holstensk greveslægt, og de knyttede bevidst tyske aristokrater til deres administration. Selvom det giver en dårlig smag i munden at sige det, så er det spændende som en roman at læse om de bizarre (konge)mord i 1200- og 1300-tallet. Med lidt af en floskel kan det siges, at Danmarkshistoriens vigtigste begivenheder bliver spejlet i den sønderjyske historie. Mere præcist viser forfatteren, hvorledes Sønderjylland er en stadig kilde til politiske forviklinger.

Carsten Porskrog Rasmussen tager over med året 1544. Han er en sand mester til at formidle periodens vanskelige stof. Det sker ofte ved at fremdrage mindre kendte men væsentlige begivenheder, og drage paralleller til mere kendte historiske begivenheder i landsdelens brogede historie. Han lægger ud med at betegne delingen i 1544 som den klassiske måde, hvorpå Hertugdømmerne kunne bruges til at parkere kongesønner så længe, man ikke havde brug for dem som tronarvinger. Imidlertid analyseres begivenhederne mere subtilt, og delingen ses mere som en deling af indtægter og magt og ikke først og fremmest som en deling af et område. Resultatet blev ikke heldigt. Nok forblev Sønderjylland en helhed, men de uklare magtrelationer skulle med tiden blive medvirkende til krig og ødelæggelse.

Hvem har ikke følt sig ret fortabt ved tidligere tiders redegørelse for de statsretslige forhold i Sønderjylland? Efter at have læst denne del af bogen falder de vanskelige brikker på plads. Det sker netop, fordi forfatteren magter at formidle det vanskelige stof med et stort overblik. Skulle man alligevel løbe sur i begreber som kongelige dele, hertugelige dele og fællesregerede områder, vil de flestes opmærksomhed blive skærpet, når forfatteren skriver, at der fra 1568 begynder at blive født sønner på Gottorp, hvorved der opstod en egentlig sidegren til kongeslægten med base i Hertugdømmerne. Hvis man nu tror, der lægges op til, at gottorperne tildeles den traditionelle skurkerolle, bliver forventningerne dog ikke indfriet. Der tegnes et nuanceret billede af, hvorledes især det gottorpske hertugdømme og kongeriget først gled fra hinanden og slutteligt endte som fjender.

Sønderjyllands økonomiske og sociale historie vies også stor opmærksomhed. De forskellige erhvervsgruppers udvikling følges fra fyrsterne til de fattige på land og i by, men det, der for alvor slår én er, hvor forskellig udviklingen kunne være alt efter, om der zoomes ind på Als eller på marskområderne syd for Tønder. Læseren føler sig overbevist, når det konkluderes, at både befolkningstallet og vel-

standen generelt var stigende, samt at forskellen mellem folk blev større. Fra midten af 1620'erne var det slut med fremgangen, og der fulgte tider med krige, naturkatastrofer og epidemier.

Krigene 1657-60 betegnes som de værste, der i historisk tid har ramt Sønderjylland. Først fulgte den svenske besættelse af Sønderjylland, og da de svenske tropper flygtede for de allierede tropper, hærgede de allierede landsdelen. Bekendtskabet med disse tropper blev for befolkningen endnu mere bitter. Befrierne betegnes som værre end besætterne. I kølvandet på troppernes hærgen fulgte en endnu større svøbe, nemlig epidemiske sygdomme. Her er forfatteren for en gangs skyld ulden i mælet. Den store overdødelighed, som den grasserende sygdom bevirkede, dokumenteres, men hvad var det for en epidemi, der hærgede? Man må tro, at der bl.a. var tale om pest. Forskningen må dog åbenbart være usikker eller uenig om, hvilke sygdomme der slog så stor en del af den sønderjyske befolkning ihjel. Ikke desto mindre optræder ordet pest i registret, netop med henvisning til de sider, hvor epidemien omtales uden dog, at ordet pest optræder i teksten!

Perioden fra 1658-1720 er noget af en op- og nedtur for de slesvigske hertugdømmer. De små hertugdømmer mistede terræn, og det gottorpske hertugdømme, som havde tilkæmpet sig en suveræn status i 1658, blev målet for dansk revanchepolitik. I 1713-20 lykkedes det endelig for den danske konge Frederik IV at fordrive gottorperne. Landsdelen var nu en særlig, men trods alt mere homogen politisk del af det danske rige. For Holsten var situationen en anden med tilknytningen til Det tysk-romerske Rige. Det var den politiske side af sagen, for Porskrog Rasmussen lader sit bidrag klinge af med, at Hertugdømmet var mere forskelligt fra Kongeriget i 1720, end det havde været i 1544. Administrationen og forvaltningen nord og syd for Kongeåen havde udviklet sig bort fra hinanden.

For perioden 1721-1814 boltrer Lars N. Henningsen sig først og fremmest i samfundets høje luftlag, blandt enevoldskonger og tidens førende embedsmænd. Det giver værkets mest traditionelle historiske bidrag, uden det dog skal opfattes som en kritik. Med den centralisering, der skete i perioden og det udtalte ønske fra enevældens side om, at Slesvig skulle ensrettes med kongeriget, flyder kilderne liffigt, men Slesvig forblev noget for sig selv. Lars Henningsen udtrykker det fortræffeligt ved at sige, at *"alt i alt var og forblev Kongeåen et dybere skel mellem Kongeriget og Slesvig end Skagerak mellem Danmark og Norge"*. Slesvigs særlige forvaltning både i centraladministrationen og i lokaladministrationen blev bibeholdt. Nøglen til for-

klaringen på, hvorledes det kunne gå til, finder vi i Slesvigs blomstrende økonomi, ridderskabet i Slesvig og Holsten og landsdelens egen tysksprogede centraladministration i København. Bl.a. med baggrund i Lars N. Henningsens tidligere forskning tegnes et billede af den ekspanderende handel og skibsfart, der, ikke overraskende men nærmere tankevækkende, er tæt knyttet til de internationale krigskonjunkturer. Det dokumenteres, hvorledes byerne i Slesvig udnyttede de ekstremt gode muligheder, der opstod i slutningen af 1700-tallet. Når de store søfartsnationer krigedes, blev det lukrativt at sejle under det neutrale Dannebrog. Specielt Flensborg oplevede et handelsboom med farten på Dansk Vestindien som den mest spektakulære. Anlæggelse af Ejderkanalen 1777-1784, som i samtiden var Europas største kanal anlæg, nævnes som et konkret og helt ekstraordinært offentligt initiativ til gavn for handel, søfart og næringsliv, men der er ikke plads til en egentlig analyse af anlæggets betydning. I en tilhørende billedtekst gøres forsøget dog, og således spiller forfatter og billedredaktion igen sammen på ypperlig vis. Det åndelige liv bliver også behandlet, specielt skole og gejstligheden. Det er underholdende at læse om Christian VII's patent, som gav menighederne lov til at holde afstemning for eller imod en ny gudstjenesteordning. Den folkelige mobilisering, her midt under enevælden, virker dog tankevækkende og giver begrebet oplysningstiden mere dybde og kan måske ses som en konsekvens af, at den brede befolkning var ganske læse- og skrivekyndige.

Lars N. Henningsen anvender mange fine citater specielt fra Tyske Kancelli, men såvel i dette kapitel som i de foregående er det særegent, at der ikke er et egentligt noteapparat. Det må undre, at der gives en fyldig gennemgang af den mangfoldige litteratur, der er knyttet til de enkelte emner, mens der ikke ofres plads til præcise henvisninger til det benyttede arkivmateriale. Det nævnes, at kun hvor tekst, kort eller diagrammer direkte beror på selvstændige kildestudier, henvises der specifikt til de trykte eller utrykte kilder.

Det lever man for det utrykte materiale ikke op til. Det er en skam, da det netop er en af værket styrker, at forfatterne er drevne arkivbrugere. Værket vil animere til yderligere forskning, og her ville mere præcise kildeangivelser være til stor hjælp. De fleste læsere kan dog læne sig tilbage og "nøjes" med at blive klogere, og det bliver man. At værket også er en fryd for øjet fuldender billedet. Det er spækket med farvefotos, informative kort og tegninger. Billedredaktionen ved Inge Adriansen, Elsemarie Dam-Jensen og Lennart S. Madsen har ydet en fremragende indsats. Billedrigdommen har været så stor, at man også har valgt at bruge mar-

genbilleder, hvilket betyder, at enkelte illustrationer, f.eks. landskabsbilleder, bliver lige små nok med det valgte bogformat. Det rokker dog ikke ved, at der er tale om en flot bog, hvor indbinding, tryk og sats ligeledes er i top.

Begejstringen for bogens indhold kan måske skyldes, at anmelderen ikke er specielt vidende om de tidlige sønderjyske forhold og derfor ikke har haft forudsætningen for at være tilstrækkelig kritisk. Ved således at være i øjenhøjde med den alment historisk interesserede læser, tøver jeg dog ikke med at anbefale bogen som det bedste oversigtsværk om Sønderjyllands tidligste historie. Det bliver spændende at se, om bind 2 kan holde samme standard.

Peter Fransen

Jørgen Pedersen: Riddere af Elefantordenen 1559-2009. Syddansk Universitetsforlag, 2009. 472 s., ill. 598,00 kr.

Riddere af Elefantordenen er spændende læsning og et pragtstykke. Fornemt tryk, papir og indbinding, stort format. Forfatteren bag værket er Jørgen Pedersen, ivrig amatør fotograf og -heraldiker, og nysgerrig. Udgangspunktet for bogen er det enkle, at Jørgen Pedersen efter et besøg i Ridderkapellet på Frederiksborg Slot, som rummer omkring 300 våbenskjolde for nulevende og afdøde riddere, fik lyst til at vide mere om specielt de ældre riddere, og i den forbindelse opdagede, at der ikke fandtes en fortegnelse med biografiske oplysninger om de mange riddere. Den gik Jørgen Pedersen så i gang med at lave, og resultatet foreligger her.

Bogen er forsynet med en kort indledning (s. 9-17), ikke en "større afhandling om Elefantordenens oprindelse og historie", men en kort redegørelse for ordenens forhistorie, centrale publikationer, for sådanne findes naturligvis, ordenens statutter, optagelseskriterier, fortegnelse over udstødte af ordenen, lidt rekordstatistik samt uddybende oplysninger om biografier og illustrationer. Det er prisværdigt, at forfatteren ikke fortaber sig i heraldiske detaljer, hvilket jo er nærliggende, men er i stand til i sin tekst at skære et klart tværsnit af ordenens historie og udvikling, og afvikle de – i øvrigt interessante og imponerende – heraldiske forhold i velvalgte illustrationer med tilhørende tekster. I betragtning af emnets afgrænsede karakter havde det dog været ønskeligt, om ordenens statutter var blevet gengivet. I fortegnelsen over udstødte finder man som den første Corfitz Ulfeldt, udnævnt 5. oktober 1634, dømt for højforræderi 27. juli 1662, og samtidigt udstødt af Elefantordenen, død 26.

februar 1664. Den sidste er Nicolae Ceaușescu, udnævnt 10. november 1980, slettet den 23. december 1989, og henrettet den 25. december samme år. I den statistiske afdeling finder man angivelse af Elefantriddere i kortets tid, ni dage, og længst tid, 76 år.

Bogens hoveddel (s. 19-448) rummer korte biografiske oplysninger om Elefantriddere, med illustrationer som en ligeværdig del. Illustrationerne, de enkelte ridders våben, er i hovedsagen hentet fra de fire Våbenbøger i Ordenskapitlet, 1690-1997, med sidste bind fortsat i anvendelse, samt en femte, "Den gamle Våbenbog." Hvor der ikke findes våbengengivelser, til tider tilknyttet bemærkningen "fører ikke våben," er indhentet supplerende billedmateriale i form af malerier, kisteplader, epitafier og stik. Inddelingen af materialet er struktureret efter de siddende regenter, som udnævner Elefantriddere. Det er denne hoveddel, det er så let for enhver at fortabe sig i, hvad enten man går efter kendte og kongelige, eller efter mere ukendte eller obskure skæbner, som f.eks. Vasilij Vladimirovitj prins af Dolgorukij (1667-1746), som under skiftende russiske kejserinder henholdsvis faldt i unåde og blev taget til nåde tre gange, og derfor blev henholdsvis udstødt og optaget i Elefantordenen tre gange, som den eneste, i øvrigt. En mere regelret stigning i graderne blev Poul Thomsen (1686-1740) forundt, idet han i 1711 blev optaget i den danske adel under navnet de Løvenørn. Mere kendt er naturligvis Napoleone Bonaparte (1769-1821), optaget som Napoléon I, med samt den del af den napoleonske familie, der blev benådet med Elefantordenen. Fra samme periode bør nævnes Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord (1754-1838), samt Johann Wentzel Anton Franz Karl greve Radetzky (1766-1858).

Våbenskjoldene er et selvstændigt studie værd. Ud over, at der med værket er mulighed for at følge den stilmæssige udvikling i den fornemste del af heraldikken, kan man imponeres over både idérigdom og mangfoldighed. Vise våben får et ufrivilligt, lidt komisk skær, med andægtigt udseende vildmænd fra rigsvåbnet over på én gang trist og kælt udseende elefanter, til imponante skjolde og det noget overraskende, som Niels Borhs (1885-1962) ying/yang-symbol og Josip Broz Titos (1892-1980) meget lidt adelige våben, der krones af en rød stjerne. Hertil kommer våben for de statsoverhoveder, der har ladet deres egen kultur inspirere, som Fahd bin Abdul Aziz al Sauds (1921-2005), med korslagte krumsværd og palmer, og den japanske kejserfamilies stiliserede, gyldne blomster.

Sidste del af bogen (s. 449-472) rummer kildeoversigt, oversigt over våbenskjolde i Ridderkapellet på Frederiksborg Slot samt registre. I

litteraturoversigten findes såvel specialiserede og sjældne værker, som Berliens *Der Elefanten-Orden und seine Ritter*, 1846, som mere almindeligt forekommende publikationer som *Billed Bladet*.

Den i bogen sidst omtalte Ridder af Elefantordenen er Marie Agathe Odille Cavallier (1976-), prinsesse af Danmark 2008, hvilket givet vil interessere en del. Andre vil blive grebet af en ubændig lyst til nærmere at undersøge historien bag f.eks. Sergej greve Stroganov (1794-1882). *Riddere af Elefantordenen* kan læses og nydes som den er, og den kan inspirere til videre studier blandt kendte og ukendte i samfundets højeste top.

Henrik Gjode Nielsen

Carsten Meyer: Philip Kocks Hus. Ærøskøbings ældste hus. Et gavlhus fra 1600-tallet og dets historie. Ærø Museum, 2008. 105 s., ill. 195,00 kr.

Det maleriske og fredede Philip Kocks Hus er Ærøskøbings ældste hus og en velkendt seværdighed. Nu har husets nuværende ejer, Carsten Meyer, skrevet en velkomponeret og smuk bog om huset og dets ejere gennem tiderne.

Bogens første fjerdedel omhandler bygningshistorien. Ejendommen bestod oprindeligt af de nuværende husnumre 36, 38 og 40 i Søndergade, og bortset fra i nr. 40 er bindingsværket bevaret. Størst interesse knytter der sig til nr. 36, der er et gavlhus med en knægtbygget gavl ud til gaden. Her findes også en oprindelig karnap og ved siden heraf den originale jernbundne indgangsdør, som skal være landets ældste af sin art, som stadig er i brug. Over døren er dørhammeren udsåret med en indskrift, hvor man bl.a. kan læse husets opførelsesår: 1645. Gavlhuset må være opført først som et fritliggende hus, og sådan er det også vist på en rekonstruktionstegning, udført af den meget kyndige arkitekt H.H. Engqvist (hvis navn i øvrigt konsekvent er stavet forkert med u). Man fornemmer dog, at forfatteren ikke er ganske overbevist om, at sidefløjen langs Søndergade er tilføjet senere, men sådan forstår man vist bedst den meget særprægede sammenføjning af de to huse. Måske har Engqvist set bygningsarkæologiske spor, da han restaurerede huset i 1951-53. Stor forskel i alder kan der dog næppe være mellem de to bygninger, og de indvendige knægte er således af samme type begge steder. Selv om den karakteristiske parade-gavl mod Søndergade er husets mest iøjnefaldende træk, er de øvrige facader ikke glemt, men bliver omhyggeligt gennemgået. Også husets indretning med oprindelige paneler m.v. og senere tilføjede

enkeltheder gennemgås detaljeret. En velgennemtænkt illustrering gør det let at følge forfatterens redegørelser.

Resten af bogen indtil bilagene udgøres af ejendoms- og personalhistorien. Også her finder man oplysninger af bygningshistorisk interesse som f.eks. kildernes beskrivelser af huset til forskellige tider og af nu forsvundne bagbygninger, ligesom beretningerne om restaureringerne i nyere tid skal søges her. Undertiden er det endvidere muligt at beskrive rummenes møblering. De i tidens løb frasolgte dele får en lignende behandling i et særligt afsnit. Hovedindholdet er dog gennemgangen af samtlige ejere fra husets opførelse til vore dage. Her får man ikke alene personalhistoriske oplysninger om ejernes ægteskaber, børn og død, men også om deres erhverv som købmænd eller skippere. Man hører eksempelvis om deres handelsforbindelser, om varelageret i kramboden, om hvilke skibe, de har ejet eller været medejere af, og om deres mulige deltagelse i smugleri. Det er et imponerende og mangesidigt materiale, der her fremlægges, og da ejerne ofte har været betydningsfulde folk i Ærøskøbing, bliver bogen også et bidrag til byens almindelige historie. Husets første ejer blev således gift med borgmesterens datter med megen ballade til følge, og blandt de senere ejere var der en rådmand og en deputeret borger. I nyere tid bliver erhvervsbilledet mere broget, og fra 1951 til 1975 blev der drevet kaffestue i huset. Efter billederne at dømme har den været usædvanligt hyggelig, hvilket mange nulevende i det ganske land stadig må kunne huske. Ærøskøbing har jo længe været en yndet turistdestination. For den turist, der ønsker seriøs information, er denne bog en god mulighed, men også for alle andre med interesse for Ærøskøbings arkitektur og historie kan den varmt anbefales.

Bogen er rigt illustreret med valgte billeder og forsynet med fyldige noter med kildehenvisninger, kommentarer og ordforklaringer. Et resumé på engelsk giver god besked til udenlandske læsere.

Viggo Petersen

Charlotte Appel og Morten Fink-Jensen: Når det regner på præsten. En kulturhistorie om sognepræster og sognefolk 1550-1750. Forlaget Hovedland, 2009. 379 s., ill. 348.00 kr.

Da Georg Hansen i 1947 publicerede resultatet af seks års intensive arkivstudier i bogen *Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede – En kulturhistorisk Undersøgelse*, var bogens formål at skildre 1800-tallets landsbypræst som en ganske

særlig samfundstype. I over 60 år har *Præsten paa Landet i Danmark i det 18. Aarhundrede* da også været svær at komme uden om, når talen faldt på dansk præstehistorie. I 2009 er der kommet en værdig afløser til Georg Hansens arbejde.

Det drejer sig om Charlotte Appels og Morten Fink-Jensens *Når det regner på præsten – En kulturhistorie om sognepræster og sognefolk 1550-1750*. I modsætning til Hansen, der i 1947 malede med den brede pensel, agter Charlotte Appel og Morten Fink-Jensen at holde fokus mod otte særligt udvalgte sognepræster fra de første 200 år efter den protestantiske reformation. Der er med andre ord tale om en mikrohistorisk tilgangsvinkel, men dermed ikke sagt, at vi her blot får serveret otte præstebioграфier. Selvfølgelig bliver man som læser orienteret om præsternes oprindelse og baggrund, men det er den enkelte sognepræsts daglige virke, og til tider ret problematiske forhold til høj og lav i hans sogn, der udgør bogens røde tråd. I den dramatiske afdeling finder man beretningen om Ole Bjørns djævluedrivelser og heksejagt i 1690'ernes Thisted og sognepræsten Caspar Pedersen Lindenfeldt (1676-1711) fra Borup-Hald ved Randers, der bandlyste karlen Jens Jensen Bach for hans vrangvillighed. Undervejs stifter vi også bekendtskab med 200 års teologiske og religiøse strømninger. Det ses blandt andet i Rasmus Hansen Revarius (1565-82) omfattende produktion af religiøse skrifter og sognepræsten Peder Wedel (1722-38), der fra sin base i Stauning sogn ved Ringkøbing Fjord via andagter og undervisning søgte at omvende sin menighed til den pietistiske fromhedslære, inden vi i sidste kapitel følger Rasmus Jensen Winther (1710-67) i hans lange og komplicerede jagt på et godt sognekald. Om det lykkedes Winther, skal ikke afsløres her. På baggrund af disse otte nedslag i det trykte og utrykte kildemateriale kan de to forfattere konkludere, at rollen som sognepræst ikke var noget fastlåst embede, men i høj grad afhang af præstens personlighed, uddannelse og religiøse synspunkter. Sognenes sociale sammensætning og den enkelte præsts forhold til de lokale adelsfolk, nabopræsterne, provsten og biskoppen skal også tages med i beregningerne. Det er således ikke blot den hellige skrift og tidens lovgivning, der satte rammer og grænser for præstens arbejdsopgaver 1550-1750.

Bogen er ualmindelig smukt illustreret og alt, hvad der kan gengives i farver er blevet det. Med en enkelt mulig undtagelse (Nakskovpræsten Anders Pedersen Perlestikkers gravsten) er ingen af de otte behandlede sognepræsters portrætter blevet bevarede til i dag. Det er ærgerligt, men til gengæld er forfatterne leveringsdygtige i en række ellers upågtede fremstillinger af danskernes

hverdags- og arbejdsliv, der er hentet fra samtidige landkort og titelblade. Endelig fremstår de mange affotograferinger af de benyttede arkivalier som oftest knivskarpt, så den interesserede læser har mulighed for at kigge forfatterne over skulderen. Til hvert kapitel hører desuden en kommenteret kilde- og litteraturliste, der vil være en god hjælp for den historiker eller slægtsforsker, der er blevet inspireret til at arbejde videre med dansk præstehistorie.

Når det regner på præsten, drypper det på degen. Med Charlotte Appels og Morten Fink-Jensens vidende og velskrevne bog har det heldigvis også dryppet på os andre, der efter endt læsning ikke blot er kommet utroligt tæt på otte danske sognepræsters liv og virke, men i tilgift har fået et sjældent indblik i danskernes dagligdag og forestilingsverden 1550-1750.

Jakob Ørnbjerg

Karen Margrethe Fabricius og Karsten Hermansen: Bygget af levende stene... Ærøskøbing Kirke 1758-2008. Ærøskøbing Menighedsråd, 2008. 85 s., ill. Pris ikke oplyst.

Den nuværende kirke i Ærøskøbing er opført i stedet for en ældre i årene fra 1756 til 1758 og havde altså i 2008 250 års jubilæum. Det er i den anledning, at denne bog er udgivet af menighedsrådet. Forfatterne er cand.mag. Karen Margrethe Fabricius, leder af Ærø Museum, og Karsten Hermansen, der ud over at være organist ved Marstal kirke også er ph.d. i historie. Læseren skulle således være i gode hænder.

Bogen indledes med en beretning om Frederik 5.s besøg på Ærø i 1750 og hans deltagelse i en gudstjeneste i den gamle, faldefærdige kirke kun få år før, den blev revet ned. Denne middelalderlige kirke omtales i et afsnit for sig. Den siges at være opført i 12-1300-tallet, hvilket nok kunne indskrænkes noget, eftersom vi senere får at vide, at døbefonten er fra 1200-1250, og eftersom den eneste bevarede bygningsdel, et tympanon fra en af indgangsdørene, er tydeligt romansk. Omtalen af dette tympanon skal mærkeligt nok findes i afsnittet om døbefonten. Efter middelalderen blev der omkring 1600 opført et tårn, og i 1630'erne blev kirken udvidet. Forhandlingerne om opførelse af en ny kirke og arbejdets gennemførelse omtales i det følgende afsnit, men sært nok får man intet at vide om den ny kirkes udseende. Ganske vist er bogens titel, *Bygget af levende stene*, et citat fra Grundtvigs velkendte salme, hvori det beto-

nes, at det er menigheden, de levende stene, der er det væsentlige, medens kirkebygningen sådan set er uden betydning, men alligevel kunne man vel med rimelighed forvente en slags beskrivelse af den bygning, som er bogens emne. Det får man slet ikke. Man får eksempelvis ikke at vide, at den nye kirke er 44,5 m lang og 16 m bred og således væsentligt større end den gamle, hvis mål angives i det foregående afsnit. Der står heller ikke, at den er opført af gule mursten på en sokkel af rå og kløvet kamp, og at murene er smykket med lisener. De to indgangsdøre på langsiderne omtales kun i billedtekster og senere i forbindelse med, at de blev muret til. På denne baggrund er det ikke overraskende, at der ikke er gjort forsøg på at sætte kirken ind i en stilhistorisk sammenhæng.

En noget fyldigere omtale får man af inventaret i de følgende afsnit. Den utraditionelle rækkefølge – døbefont, prædikestol, alter, stolestader og orgel – skyldes utvivlsomt, at man har villet beskrive de ældste inventargenstande først, idet både den romanske døbefont og prædikestolen fra renæssancetiden er overført fra den gamle kirke. Yderligere inventargenstande som kirkeskibe, malerier og lysekroner omtales i afsnittet om kirkens udsmykning, hvor man også hører om forskellige renoveringer, heriblandt den store restaurering 1949-50, der helt ændrede kirkerummets fremtræden, idet der op gennem kirken i begge sider blev rejst søjler. I afsnittet om tårn og klokker omtales både den gamle og den ny kirkes tårn samt de to klokker, som begge stammer fra den gamle kirke. Det afsluttende afsnit om kirkens folk omhandler ikke, som man kunne tro, præster m.v., men lidt byhistorie, noget om begravelser og opførelsen af en kapelbygning. Underafsnittet *De levende stene* handler mest om kakkellovne. Præsterne er dog ikke glemt. Dels bringes der en liste over præsterne efter reformationen, dels omtales de i andre afsnit, især det vedrørende prædikestolen. På samme måde er byhistoriske og teologiske emner omtalt rundt omkring, hvor det bedst kunne passe. Ærøskøbings byplan og tidlige historie omtales således under døbefonten med den begrundelse, at døbefonten måske/måske ikke er jævngammel med byen, og øens tilhørsforhold til Hertugdømmerne omtales under prædikestolen, fordi hertug Philip af Glücksburgs våbenskjold findes herpå. Herefter fortsætter afsnittet dog med almindelig byhistorie med omtale af privilegier, en stor bybrand i 1629 m.v. Forskellige teologiske forhold belyses rundt omkring med muntre eksempler. Det offentlige skrift omtales eksempelvis under stolestader, og da man ikke har rådet over lokale eksempler, bringer man i stedet historier fra andre dele af landet: Nordjylland, Sønderjylland og Sjælland. Den un-

derholdende fortælling om en jordemoder, der foretog en nøddåb med øl i stedet for vand, stammer således fra Skævinge på Sjælland.

Som det vil forstås af det foregående, findes de relevante oplysninger om kirken, dens benyttelse og den historiske baggrund undertiden de mest overraskende steder i bogen, hvilket gør det noget vanskeligt at orientere sig i den. Læser man imidlertid bogen fra ende til anden, får man efterhånden ganske meget at vide om øen, byen og personkredsen om kirken, ofte fortalt i en underholdende form. Bogen vil derfor sikkert kunne læses med både udbytte og fornøjelse af folk med tilknytning til Ærø og ikke mindst af den lokalhistorisk interesserede del af menigheden.

Bogen er illustreret med mange nutidige farvebilleder samt enkelte ældre fotos og postkort. Den er forsynet med noter samt kilde- og litteraturfortegnelse.

Virgo Petersen

Julie Fryd Johansen, Jesper Eckhardt Larsen og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): Skoler i palmernes skygge. Dansk Skolemuseum og Syddansk Universitetsforlag, 2008. 221 s., ill. 250,00 kr.

Skolerne og undervisningen er blandt de vigtige aspekter af Dansk Vestindiens historie, som har ligget næsten ubehandlet hen. *Skoler i palmernes skygge* giver os imidlertid nu en række punktnedslag i denne emnekreds, idet bogen indeholder ni forskellige artikler, foruden en indledning af Ole Feldbæk om kolonimission og koloniskoler i danske kolonier i almindelighed. Desuden er der enkelte faktabokse vedr. Dansk Vestindiens historie samt et anonymt efterord, som resumerer det hele.

Artiklerne omhandler brødremenighedens påskønnelsesværdige indsats i kolonien siden 1730'erne, Det vestindiske Skoleinstitut i slutningen af 1700-tallet, lancasterskolerne og den indbyrdes undervisning 1820-1840, Peter von Scholtens berømte skoler for slavebørn på landet, opført omkring 1840, det offentlige skolevæsen i Dansk Vestindien 1876-1889, og skolevæsenet fra 1907 til 1917. Desuden er der artikler om de sorte lærere Frederik MacFarlane, David Hamilton Jackson og Victor Cornelins fra den seneste danske tid samt om vestindiske elever i skoler i Danmark 1750-1850. Bogen har en meget lang og besværlig tilblivelsesproces bag sig, så to af bidragyderne er døde inden udgivelsen. Man har også på fornemmelsen, at redaktionen har måttet vidt omkring for at skaffe bidrag, idet Cornelins var født 1898, kom

til Danmark 1905 og tilbragte resten af sit liv som lærer i Nakskov, idet de skoler, som vestindiske børn frekventerede i Danmark, ikke var beskyttet af palmer, og idet flere af artiklerne har et overvejende personalhistorisk snarere end egentlig skolehistorisk præg. De forhåndenværende artikler afspejler således den aktuelle forskningssituation, som langt fra er fyldestgørende. Antologien lader dog ingen tvivl tilbage om det generelle faktum, at det var vanskeligt at drive skole i Caraibien, hvad enten man ønskede at undervise hvide eller sorte, frie eller slaver. Det står også klart, at man i kolonien fra først til sidst måtte tillempe mange regler, så de blev anvendelige under de givne forhold. F.eks. var undervisningssproget overvejende engelsk, medens dansk blot var et fremmedsprog for de fleste, og f.eks. modificerede man 1903-skolelovens optagelseskrav til mellemskolen ganske betydeligt i Vestindien.

I mange af bogens bidrag drøftes, hvorvidt skolen var at betragte som et led i en bevidst bestræbelse på at gøre de tre øers befolkning dansksindet. Svarene peger imidlertid i forskellige retninger, og man må nærmest konkludere, at bestræbelserne gik i forskellige retninger til forskellige tider, og at skolerne i øvrigt sjældent opnåede de opstillede mål. Der var tale om en først og fremmest carai-bisk koloni, hvor dansk sprog og kultur ikke vandt noget særligt indpas. I stedet kom de vigtigste impulser fra andre vestindiske kolonier, navnlig de britiske. Dette gjaldt både i almindelighed og med hensyn til skolevæsenet.

Skoler i palmernes skygge indeholder en hel del småfejl og inkonsekvenser, som redaktionen og korrekturlæsningen burde have fanget. F.eks. henviser visse noter blot til skoledirektør Olaf Rübner-Petersens privatarkiv, som dog omfatter hele syv pakker (s. 182). Enkelte billedtekster er svulmet op til en hel tekstside (s. 104). På et kort er herrnhuternes missionsstation Friedensthal placeret forkert (s. 107). Der henvises til ikke eksisterende illustrationer (s. 94). Et par billedtekster er forkerte (s. 163: skolebygningen i Kongensgade i Christiansted er ikke nedrevet, men ligger der heldigvis stadig, og s. 164. Den danske skole i Frederiksted er ikke en ruin mere, men er blevet flot renoveret af lokalregeringen). Flere steder er der bemærkninger af typen "Så vidt vides fungerer bygningen stadig som skole" (s. 154: det gør skolen i Hospitalsgade i Charlotte Amalie ikke mere, den er lukket for flere år siden). Alt i alt er bidragene dog udmærkede detailstudier, hvoraf flere udspringer af universitetsspecialer og forfættelsesfuldt inddrager arkivalisk kildemateriale. Men meget mangler stadig at blive undersøgt, at vi savner stadig en helhedsfremstilling af skoler og undervisning gennem

hele Dansk Vestindiens historie, gerne med udblik til resten af Caribien. Kildemateriale fra centraladministrationen i København og fra myndigheder og enkeltpersoner i kolonien ligger og venter på at blive udnyttet.

Erik Gøbel

Jens Henrik Koudal: Grev Rabens dagbog. Hverdagsliv i et adeligt miljø i 1700-tallet. Folkemindesamlingens kulturstudier bd. 19. Syddansk Universitetsforlag, 2007. 318 s., ill. 275,00 kr.

Det er en lidt usædvanlig bog, seniorforsker Jens Henrik Koudal har begået. Titlen lyder som en kildeudgave, og undertitlen peger i retning af en kulturhistorisk afhandling, men bogen er nu først og sidst en skildring af den musikalske adelsmand Otto Ludvig Raben (1730-91), greve af Christiansholm på Lolland. Det ville være synd at sige, at Raben hører til Danmarkshistoriens kendisser, men i 1991 opdagede Koudal, at greven ud over en anseelig, musikhistorisk interessant nodesamling, også havde efterladt sig en fransk dagbog på over 600 sider, der dækker alle årene fra 1749 til hans død 42 år senere. Det er denne dagbog, altid citeret i dansk oversættelse, som danner grundlaget for bogen, men som i øvrigt suppleres og perspektiveres med andet stof. Dagbog er måske så meget sagt, hvis man dermed forventer indblik i et følsomt, reflekteret eller lidenskabeligt menneskes sjæleliv. Rabens dagbog registrerer kun de ydre tildragelser som f.eks., hvem han spiste hos, hvilke koncerter han gik til, hvor han gik i kirke og ved en række lejligheder også de bordeller, han besøgte. Alt er meget konkret, og kun sjældent slipper et adjektiv med, som antyder, at greven faktisk havde sans for naturens skønhed og satte pris på godt selskab. Det er bogens tragedie, at denne dagbog dybest set er triviell, og da der kun er overleveret ganske få andre kilder til Rabens personlige levned og meninger, bliver resultatet, at man som læser efter godt 250 sider er næsten lige så klog på mennesket Raben, som da man begyndte.

Som biografi er projektet altså på forhånd dømt til at mislykkes, og Koudal har derfor gjort det indlysende rigtige, når han har afstået fra biografens traditionelle ambition og i stedet har benyttet dagbogens mange oplysninger til at tegne et portræt ikke af personen, men af standen. Derfor den meget passende undertitel *"Hverdagsliv i et adeligt miljø i 1700-tallet"*. Dette klassiske kulturhistoriske projekt gennemfører Koudal med stor grundighed og i en klar og velskrevet form med velvalgte il-

lustrationer i farver. Som læser får man virkelig et meget anskueligt billede af livet i de højeste sociale lag med dets mange privilegier og mange chancer, men også med dets mange konventioner og fast omskrevne roller. Bogen er disponeret i mange korte kapitler, der groft sagt følger Raben fra vugge til grav, men som særlig hen mod slutningen også tager systematiske temaer op. Dagbogen citeres fyldigt, som nævnt altid i Koudals danske oversættelse, og værket er forsynet med nogle bilag, der for fleres vedkommende giver en statistisk opstilling af dagbogens oplysninger. Desuden tæller bilagene en oversigt over Rabens nodesamling (nu for størstedelens vedkommende indlemmet i Det kongelige Bibliotek) og det uddannelsesprogram (på dansk), som grev Raben midt i 1770'erne formulerede for sin søn Frederik Christian Raben.

I betragtning af at der i øvrigt ikke er sparet på noget m.h.t. boghåndværk og videnskabeligt apparat (482 noter), er det eneste håndfaste kritikpunkt, anmelderen kan fremføre, at der mangler et navnerregister. Og så har Koudal nok misforstået udtrykket "devotion", når han oversætter det som skriftemål (s. 27). Det må betyde at gå til alters, noget som man i 1700-tallet normalt kun gjorde et par gange om året og i øvrigt forberedte sig til ved at gå til skrifte. Hvis man skulle gå et spadestik dybere i sin kritik, kunne man måske pege på, at Koudal er gået for meget i dybden med den centrale kilde, Rabens dagbog, og at det er sket på bekostning af bredden. Denne konstatering ville ikke have været noget kritikpunkt, hvis dagbogen havde givet dybere indblik, end den gør, eller hvis Raben selv havde været en særlig betydningsfuld eller fascinerende person. Som det er, går detailanalysen af dagbogen imidlertid ud over Koudals anden målsætning: At sige noget generelt om adelsliv i Danmark i 1700-tallet. Hvis Otto Ludvig Raben, som det hedder i forordet, virkelig skal fungere som *"kemikerens lakmuspapir"* (s. 8), så ville det have gavnnet, om Koudal havde sammenlignet mere med andre adelige i Danmark og i udlandet og givet færre statistiske sammenstillinger og eksemplificeringer af dagbogens oplysninger. Koudal ved f.eks. godt, at Raben blev født med en sølvske i munden og havde alle muligheder for en karriere ved hoffet, i hæren eller forvaltningen, men fravalgte dette til fordel for livet som levemand og godsejer. Men hvor typisk er dette valg blandt den trods alt overskuelige gruppe af danske grever og baroner? Selv om den danske tradition for adelshistorie ikke er særlig omfattende, burde det være muligt at komme med et svar på grundlag af den tilgængelige biografiske litteratur og Danmarks Adels Aarbog. Tilsvarende gælder hans virke som godsejer, hvor han, efter eget udsagn, tilhørte den

driftige, kloge, bonde- og reformvenlige floj. Også her kunne den rige landbohistoriske litteratur have været udnyttet bedre til perspektivering. Hermed er vi imidlertid nået til grænsen for den rimelige kritik. På de givne betingelser løser Koudal den kulturhistoriske opgave, han har stillet sig, på bedste vis.

Sebastian Olden-Jørgensen

Jan Erik Vold (udg.): Ruth Maiers dagbog. Gyldendal, 2008. 416 s., ill. 299,00 kr.

Takket være den norske digter Jan Erik Volds arbejde over ti år er en ung jødisk kvindes dagbogsoplysninger, breve, akvareller og tegninger fra årene 1933-1942 blevet til den fine og gribende bog *Ruth Maiers dagbog*. Ruth Maier flygtede som attenårig fra Østrig til Norge, men flugten reddede hende ikke. Den 26. november 1942 blev hun arresteret i Oslo og sammen med over 500 andre jøder sendt til Auschwitz, hvor hun døde i gaskammer fem dage senere.

Hun blev født i Wien i 1920, havde en trykbarndom i en velstillet familie, men alt forandrede sig med Hitlers annektering af Østrig i marts 1938. Herefter blev den jødiske befolkning udråbt som fjender og tvunget til at flytte til ghettoområder. Chikane, forfølgelser, tilråb, arrestationer og drab kulminerede i Krystalnatten i november 1938. Ruths far var død i 1933, hendes lillesøster Judith flygtede til England i december 1938, Ruth til Norge i januar 1939 og hendes mor og mormor til England nogle måneder senere. Som Ruth skriver: "I 1938 var der meget mørkt på jorden".

Ruth skrev dagbog fra hun var tolv år. Man mærker hurtigt på hendes fine iagttagelser og usædvanlige evner til at udtrykke sig, at hun allerede som barn havde læst meget og var moden af sin alder. Hun var tæt knyttet til og påvirket af sin far, der havde en høj stilling i det østrigske post- og telegrafvæsen, en doktorgrad i filosofi og beherskede ni sprog. I bogen følger vi Ruths tanker om, hvordan man skal søge det smukke og gode i livet, og hendes oplevelse af, at et menneske er et mangfoldigt, kompliceret væsen. Vi følger hele hendes udvikling fra barn til voksen, hendes første forelskelser og hendes stærke følelser for sin mor, sin søster og sine veninder. Fra ikke at have tænkt meget over sin jødiske herkomst og være modstander af zionismen udvikler Ruth sig hurtigt i 1938 til bevidst jøde; hun kan ikke andet, selv om hun undrer sig over, at det fællesskab, hun hidtil har indgået i, nemlig menneskeheden, nu pludselig skal erstattes af jødedommen. Hun funderer over,

om man som død er holdt op med at være jøde, og ender med at indse, at zionismen udgør en moralsk løsning på jødespørgsmålet. I starten klarer hun sig fint i Norge, lærer sproget meget hurtigt, tager norsk studentereksamen i 1940, læser Ibsen og Hamsun, men bekymringer for og savnet af familien, den evindelige venten og usikkerheden om fremtiden begynder langsomt at nedbryde hende. Hun føler, hun ikke hører til noget sted, at det er nytteløst at være i Norge, bliver bange for aldrig mere at komme "hjem", fremmed for sig selv, overfaldet af ufrugtbar og usunde tanker, ryster af angst, bliver sløvere, kold over for det, der sker, får til sidst et nervøst sammenbrud og bliver indlagt.

Mødet og venskabet med den senere norske digter Gunvor Hofmo og deres dybe samhørighed bliver et lyspunkt i hendes liv, og hun blomstrer op. Hun oplever en tilfredsstillelse af trangen til at skabe ved at tegne og male og søger trøst i bøgerne, men afmagtsfølelsen vil ikke forlade hende. Hun resignerer over for alt: Livet, uretten, volden og krigen. I en af sine sidste optegnelser skriver hun: "Nu er det fire år siden, jeg var i Wien og stadig den samme smerte. Den samme splittethed: jødedommen". Knap 14 år gammel skrev Ruth Maier i sin dagbog: "Folk forsvinder. Jeg vil leve! Og efterlade mig noget, en dokumentation for, at jeg har levet. Et stort, smukt værk. Når jeg ligger i min seng, forestiller jeg mig tit, at jeg hjælper, hjælper og omfavner hele den store verden og kysser den, kysser den på munden, og alt er godt. Så dejligt!!!"

Hendes ønske gik i opfyldelse. Hendes dagbogsoplysninger og breve er ikke alene blevet et stort, smukt værk, de er også en hjerteskræende dokumentation af, hvad der psykisk sker med et menneske, som på grund af forfølgelse mister alt, må flygte til et andet land, hvor det føler sig fremmed, og leve i evindeligt venten og konstant usikkerhed om fremtiden. Dermed bliver *Ruth Maiers dagbog* uhyggeligt aktuel i dagens Danmark og burde være pligtlæsning i folkeskolens ældste klasser, Integrationsministeriet og Udlændingenservice.

Karin Bang

Jan Kanstrup (red.): Fra Krag til Krølle-Bent. Historier fra de nyeste afleveringer til Statens Arkiver. Statens Arkiver, 2007. 132 s., ill. 175,00 kr.

I tiåret 1997-2006 havde Statens Arkiver en aftale med Kulturministeriet om et strategisk afleveringsprogram. Den stigende mængde af bevaringsværdige arkivalier, som udviklingen af velfærds-samfundet op gennem 1960'erne og videre frem

afsatte, havde skabt en stor pukkel af materiale, som det har krævet en virkelig stor indsats at få indsamlet, ordnet og registreret. Med fuld ret har Statens Arkiver ment, at det var en milepæl, som var nået, da projektet var gennemført. Som en markering af afslutningen af dette og for at vise flaget i forhold til, hvad det statslige arkivvæsen foretager sig, udgav Statens Arkiver i 2007 *Fra Krag til Krølle-Bent*, som indeholder 16 smagsprøver på, hvad det er for arkivalier, der i perioden er blevet indsamlet, og nogle eksempler på skitser til, hvad arkivalierne kan bruges til. Det er meget prisværdigt, at man i stedet for blot af lave en tør og for udenforstående kedsommelig opstilling af arkivfonds, her har forsøgt at vise både spændvidden i, hvad det er for materiale, Statens Arkiver indsamler, og samtidig give nogle eksempler på de historier, der kan skrives på basis af det.

Bogen indeholder 16 små artikler, som alle er udarbejdet af medarbejdere i Statens Arkiver. Den indledende artikel af Asbjørn Romvig Thomsen, "Krag's Nej-tale", bygger på materiale fra Statsministeriet. Den meget interessante artikel gennemgår bl.a., hvad Jens Otto Krag ville have sagt, hvis danskerne i 1972 havde stemt nej til EF, som det jo hed før. Talepapiret, som er noget forskelligt fra, hvad der har været offentliggjort tidligere, kunne danne udgangspunkt for lidt kontrafaktisk historieskrivning, hvis man går ind for den slags. Jan Kanstrup har skrevet om diplomatisk etikette i forbindelse med Poul Hartlings besøg hos formand Mao. Udenrigsministeriets arkiv kan utvivlsomt give anledning til forskning i både stort og småt, og i denne historie vises, hvordan interne magtkampe i det kommunistiske Kina kan afspejle sig i blomstergaver med efterfølgende overvejelser over, hvordan man skal takke uden at fornærme nogen. Christian Larsen har set på, hvordan det danske forsvars kampevne er blevet bedømt af Nato-partnerne op gennem tiden. Svaret gives i artiklens titel: "Et noget deprimerende billede af det danske forsvars kampduelighed", og den bekræfter vel i øvrigt mest, hvad offentligheden længe har vidst og accepteret. Asger Svane Knudsen har skrevet om de fremmede i Danmark. Artiklen bygger på Paula Larrains bog om sin families flugt fra Chile og senere oplevelser i Danmark, og den giver desuden en gennemgang af, hvilke arkivalier, der omhandler flygtninge og indvandreres historier. Der bliver, når disse arkiver åbnes, virkelig mulighed for at kigge myndighederne i kortene, og det skal nok blive et spændende forskningsfelt. Lars Martin Pedersen fortæller på basis af materiale fra Grønlandsministeriet og Grønlandsrådet om kulminedrift og ophøret af den i Grønland. Det beskrives meget interessant, hvordan minearbejderne havde

opbygget et samfund med en selvstændig identitet, og hvordan dette samfund gik i opløsning ved nedlæggelsen af minedriften. Pernille Ulla Knudsen har skrevet en artikel om indsatte i Vestre Fængsel, herunder de øgenavne, som myndighederne registrerede om dem for at kunne følge med i, hvem der talte om hvad med hvem. Der hører naturligvis mange brogede skæbner sammen med navnene, hvoraf Krølle-Bent er den ene. Vestre Fængsels arkiv kommer i fremtiden til at udgøre en guldgrube for historikere. Steffen Elmer Jørgensen har taget fat i historien om stikkeren Børge Jensen, der blev henrettet efter besættelsen. Under titlen "God opførsel til det sidste" gennemgås forløbet af Børge Jensens karriere kort, herunder også, hvordan den endte med den ultimative strafs gennemførelse. Historien, som delvis bygger på tidligere udgivet materiale af bl.a. Henrik Gjøde Nielsen, illustrerer, hvordan sagers gang fra byret over landsret til højesteret afspejles i arkivmaterialet.

Lars Martin Pedersen, Else Hansen, Jesper Thomassen, Anette Østergaard Schultz, Peter Wessel Hansen, Leon Jespersen, Leif Hansen Nielsen og Erik Nørr er de øvrige (med)forfattere til artikler, der omhandler fiskerikontrol, universitetsarkiver, statsamternes arkiver, sociale institutioners arkiver, Mødrehjælpens arkiv, Fondet til fremme af teknisk og industriel udvikling, Kystdirektoratets arkiv og Vandbygningsvæsenets arkiv. Der slutes med Erik Nørns betragtninger over indsamlingserfaringer ifm. materiale fra de mellemlange videregående uddannelser. Af de nævnte vil denne anmelder særligt fremhæve Leif Hansen Niensens artikel om stormfloden ved årsskiftet 1975-76, som viser, at man ved brug af Kystdirektoratets arkiv sammenholdt med andet materiale kan følge udviklingen time for time. Stormflodsberedskabets forskellige dele er dybt afhængige af ordentlig koordinering og kommunikation, og man lærte meget af denne stormflod, der gav anledning til anlægelse af det fremskudte dige og revision af varslingsystemer og kommunikationslinier. Det var erfaringer og anlæg, som alle havde glæde af, da den store stormflod kom i 1981. Bogen slutter med en opsummerende beskrivelse af det omfattende arbejdes forløb og en (fuldt fortjent) fremhævelse af, at Statens Arkiver i de ti år, projektet varede, gennemførte en enestående stor opgave.

Det er en prisværdig udgivelse, som giver et godt indblik i den omfattende og meget varierede opgave, Statens Arkiver har løftet i tiåret 1997-2006. Bogen kan anbefales både som mulighed for at forstå arkivvæsenets arbejde, og som appetitvækker i forhold til, hvad man kan bruge det materiale, som arkiver indsamler, til at beskrive.

Flemming Nielsen